

Топчій В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,директор Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

УДК 343.31

**ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ
ТА НЕДОТОРКАНОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні продовжують активно розгортатися державотворчі процеси, які покликані сформувати країну з високими соціальними, економічними та правовими стандартами, наближеними до європейського зразка. Ураховуючи суперечливі події, що відбуваються на сході нашої держави, особливого практичного значення набуває питання кваліфікації діянь, які передбачені статтею 110 Кримінального кодексу України, а саме злочинів проти територіальної цілісності та недоторканості.

Водночас, формулюючи назву цієї статті, нормотворець використовує терміни «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність», попри відсутність їх нормативного визначення у вітчизняному законодавстві, відсутність єдності підходів щодо змістовного наповнення як у джерелах міжнародного права, так і на доктринальному рівні. Зазначена неврегульованість негативно позначається на законотворчій та правозастосовній практиці у сфері забезпечення непорушності території нашої держави, що зайвий раз підкреслює сучасні суспільно-політичні виклики для України.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань територіальної цілісності та недоторканності присвячені праці як вчених-міжнародників (М.О. Баймуратова, Л.І. Волової, О.В. Гудкова, М.В. Остроухова, Т.С. Цимбрівського) та конституціоналістів (О.О. Гречка, А.В. Надутого, М.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренко), так і кримінологів (О.Ф. Бантишева, Н.О. Гурової, Л.В. Мошняги, М.А. Рубашенка, О.В. Шамари) та інших.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є проаналізувати та дослідити наукові погляди щодо чинного законодавства України, які розкривають проблематику кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, посиляючись на наявну судову практику.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма наукових досліджень проявляє підвищений інтерес щодо питання доцільності вжиття термінів «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» в нормативно-правових актах. На доктринальному рівні вчені дійшли висновку, що використання цих термінів має бути уніфікованим та відповідати правилам юридичної техніки, базуватися на обґрунтованих результатах наукових розробок, узгоджуватися з міжнародною нормотворчістю.

В енциклопедично-довідковій літературі набуло поширення трактування цілісності та недоторканності території держави як одного із загальновідомих принципів сучасного міжнародного права. Недоторканність зумовлює, насамперед, заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої [3, с. 21]. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини.

З огляду на це в юридичній літературі з'являються численні дискусійні спроби встановлення співвідношення обсягів вказаних понять. Так, обґрунтовується думка про те, що недоторканність є ширшою за цілісність: порушуючи недоторканність території, держави не завжди мають на меті відторгнути її частину. І навпаки, посягання на цілісність держави може бути здійснене і без формального порушення недоторканності і бути наслідком підтримки сепаратистів [4, с. 34].

Прихильники іншого підходу розширено тлумачать територіальну цілісність, визнаючи територіальну недоторканність її частиною, територіальна цілісність держави означає непорушність її кордонів і недоторканність території. Ряд дослідників не підтримують жодної з наведених позицій.

Більшість науковців сходяться в одному: поняття «територіальна цілісність» і «територіальна недоторканність» хоча й мають певну відмінність у лексичному значенні (цілісність – внутрішня єдність, недоторканність – гарантованість від зовнішніх зазіхань), водночас вони нерозривно пов'язані між собою, утворюють стійку конструкцію, своєрідний термінологічний симбіоз. Зокрема, на це вказує Л.І. Волова, підкреслюючи, що цілісність і недоторканність настільки глибоко проникають один в один, що їх необхідно розглядати як частину одного принципу [5, с. 30]. У свою чергу, О.В. Гудков наполягає на включенні поняття «недоторканність» до змісту принципу територіальної цілісності, таким чином значно збагачуючи та поглиблюючи його [5, с. 37].

У кінцевому підсумку відповідно до вимог «об'єднаного» принципу на держави покладаються такі основні зобов'язання (заборони):

1) не набувати чужої території шляхом погрози силою або її застосуванням (відмовитися від завоювань як засобу приросту території держави та вирішувати всі територіальні спори виключно мирними засобами);

2) поважати недоторканість державних кордонів (вважати непорушеною саму лінію державного кордону на місцевості, не допускати перетину кордону без дозволу відповідних державних органів і поза встановленими правилами, не допускати прикордонних інцидентів);

3) не інспірувати та не підтримувати сепаратистські рухи (не допускати пропаганди сепаратизму, не створювати сепаратистські організації, не заохочувати їх діяльність, не надавати допомоги сепаратистським рухам);

4) не використовувати іноземну територію без згоди її суверена (повністю підкорятися національному законодавству під час транзиту товарів, послуг, розробки природних ресурсів тощо);

5) не використовувати власну територію у спосіб, який завдає шкоди території інших держав (здійснення суверенних прав на власній території – розробка природних ресурсів, зведення й експлуатація промислових, іригаційних і інших об'єктів тощо – не повинно заподіювати шкоди суверенним правам сусідніх держав на використання міжнародних річок, на чисте повітря і т. ін.) [5, с. 72].

Водночас серед проблем кримінально-правового забезпечення цілісності і недоторканності території України важливе місце посідає питання визначення видового об'єкта злочину, передбаченого ст. 110 Кримінального кодексу України, та його місця серед об'єктів злочинів проти основ національної безпеки. Об'єкт злочину є обов'язковим елементом складу злочину як єдиної, необхідної та достатньої підстави кримінальної відповідальності. Як відомо, більш повному з'ясуванню соціально-правової значущості та сутності об'єкта злочину сприяє його наукова класифікація.

У кримінально-правовій літературі традиційною завжди була трирівнева класифікація «за вертикаллю» залежно від ступеня узагальненості суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону. Однак останнім часом більш поширеною стає чотирьохрівнева класифікація об'єктів із виділенням, окрім загального, родового (групового) та безпосереднього об'єктів ще й видового (підгрупового) об'єкта, що займає проміжне місце між родовим та безпосереднім об'єктом злочину [4, с. 32].

У кримінальному праві під видовим об'єктом розуміють відносно невелику групу суспільних відносин у межах родового об'єкта, спільну для кількох подібних злочинів. Однак деякі вчені вважають, що видові об'єкти виокремлюються як щодо злочинів, які в чинному законодавстві передбачені статтями одного й того ж розділу, так і щодо тих, які «розкидані» за різними розділами.

Родовий об'єкт злочину, передбаченого статтю 110 Кримінального кодексу України, характеризується складною, комплексною структурою та включає в себе суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України. Це суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової дер-

жави. Саме складність цих відносин і зумовлює можливість і необхідність систематизації злочинів проти основ національної безпеки України [7, с. 12].

У кримінально-правовій науці систематизації злочинів проти основ національної безпеки приділена недостатня увага, а тому питання про місце в ній посягання на територіальну цілісність і недоторканність залишається дискусійним. Так, Н.О. Гуророва та М.І. Мичко вважають, що цей злочин посягає на зовнішню безпеку України [3, с. 28]. В.О. Навроцький відносить його до злочинів, що посягають на військову безпеку, М.І. Хавронюк – до злочинів проти основ національної безпеки, що вчиняються у сфері державної безпеки та в політичній сфері, а М.Й. Коржанський – до злочинів, що посягають на державну безпеку [5, с. 91].

Таким чином, специфіка суспільних відносин, поставлених під охорону ст. 110 Кримінального кодексу України, не дозволяє стверджувати, що видовим об'єктом аналізованого злочину виступає тільки зовнішня або тільки внутрішня безпека чи тільки основи національної безпеки у сфері державної безпеки, політичній, військовій чи інших сферах. Навіть урахувавши необхідний ступінь умовності, окреслити певну сферу безпеки, яка була б проміжною ланкою між родовим об'єктом – основами національної безпеки, з одного боку, та основним безпосереднім об'єктом поряд з іншим безпосереднім об'єктом із розділу I, з іншого боку, – видається неможливим.

На користь цього твердження свідчать також визначені Законом України «Про основи національної безпеки України» сфери, в яких можуть виявитися загрози цілісності й недоторканності українській території, а саме: зовнішньополітична і внутрішньополітична сфери, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону, а також сфера державної безпеки загалом [3, с. 45].

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо, що видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 110 Кримінального кодексу України, є суспільні відносини, що забезпечують основи суверенітету Українського народу (основи народного суверенітету). Розташування поряд статей 109 і 110 Кримінального кодексу України, єдина природа охоронюваних ними відносин і подібність нормативної конструкції дозволяють стверджувати, що основи народного суверенітету в Україні охороняються саме цими статтями закону. Ці дві статті, які відкривають Особливу частину Кримінального кодексу України, забезпечують дотримання положень, передбачених статтями 5 і 73 Конституції України, які в сукупності й становлять основні правові засади народного суверенітету: 1) носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює цю владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами; 3) виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України [1].

Згідно з Рішенням КС України № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р. положення «Носієм суверенітету є народ» слід розуміти так, що влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими [3].

Спрямованість на охорону основ народного суверенітету зумовлює сумісне розташування в Кримінальному кодексі України статей, присвячених охороні конституційного ладу, державної влади та цілісності, недоторканності території України. Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн свідчить, що в більшості країн зазначені цінності взагалі перебувають під охороною однієї й тієї ж статті.

Суб'єкт злочину – загальний. Якщо ж цей злочин вчинюється представником влади, це є кваліфікуючою ознакою складу злочину і потребує кваліфікації дій винної особи за ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України.

Службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням [2].

Під час вирішення питання про обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони основного складу злочину, передбаченого ст. 110 Кримінального кодексу України, насамперед, слід виходити з того, що в ч. 1 цієї статті буквально вказано на умисний характер дій, учинюваних у першій та другій формі (тобто, «дій, вчинених з метою ...»), а також на їх мету – зміну меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Отже, теоретичного вирішення потребують питання про форму вини щодо третьої («публічні заклики») та четвертої («розповсюдження матеріалів») форм учинення злочину та чи є обов'язковою для них зазначена мета, а також питання про криміналь-

но-правове значення мотиву та емоційного стану [4, с. 80]. Крім того, для правильного застосування ст. 110 Кримінального кодексу України важливим є теоретичне висвітлення змісту суб'єктивної сторони злочину стосовно кожної форми його вчинення.

Висновки. Підсумовуючи та узагальнюючи досліджений матеріал, варто зазначити, що законодавчого визначення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» немає. Недоторканність зумовлює, насамперед, заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини.

Принцип територіальної цілісності держави виступає засобом зняття саме міждержавних суперечностей, суб'єктами яких є держави, що змагаються за право здійснення суверенітету над певною територією. У розв'язанні подібних суперечностей принцип національного самовизначення взагалі не зачіпається і не фігурує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про офіційне тлумачення положень ч. 2, 3, 4 ст. 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом): Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>.
4. Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 198 с.
5. Зоренко Д.С. Щодо вживання понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у назві статті 110 Кримінального кодексу України. Форум права: електрон. наук. фахово вид. 2017. № 2. 65 с.
6. Мошняга Л.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України: дис. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.08. ХНУВС.-Х.: Б. в., 2016. 226 с.
7. Рубашенко М.А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук за спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

Топчий В.В. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті звертається увага на проблеми кваліфікації злочинів проти територіальної цінності та недоторканності як протиправних діянь, що посягають на основи національної безпеки. Особливу позицію займає судова практика щодо доцільності використання положень статті 110 Кримінального кодексу України, яка набирає значимості у зв'язку з провадженням у державі антитерористичної операції та виникненням необхідності забезпечення внутрішньої та зовнішньої захищеності країни загалом.

Ключові слова: територіальна цілісність, територіальна недоторканність, державний кордон, національна безпека.

Топчий В.В. ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ И НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ: ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье обращается внимание на проблемы квалификации преступлений против территориальной целостности и неприкосновенности как противоправные деяния, которые посягают на основы национальной безопасности. Особую позицию занимает судебная практика относительно целесообразности использования положений статьи 110 Криминального кодекса Украины, которая набирает значимости в связи с осуществлением в государстве антитеррористической операции и возникновением необходимости обеспечения внутренней и внешней защищенности страны в целом.

Ключевые слова: территориальная целостность, территориальная неприкосновенность, государственная граница, национальная безопасность.

Topchiy V.V. PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST TERRITORIAL INTEGRITY AND DISTURBANCES: PRACTICAL ASPECTS

In the article attention applies on the problems of qualification of crimes against a territorial value and inviolability as protipravnikh acts which trench upon bases of national safety. The special position is occupied by judicial practice in relation to expedience of the use of positions of the article 110 of the Criminal code of Ukraine, which collects meaningfulness in connection with realization in the state of anti-terror operation, and origin of necessity of providing of internal and external protected of country on the whole.

The purpose of the article is to analyze and investigate scientific views on the current legislation of Ukraine, which reveals the issues of criminal liability for encroachment on the territorial integrity and immunity of Ukraine, referring to the existing jurisprudence.

In a criminal case, under a particular object, a group of social relations in a family object, common to several similar crimes, is understood in relation to a non-specialty. However, some doctors say that the types of objects are marked as crimes, which in the current legislation are the same as the articles of the same chapter, as they are "scattered" in different sections.

The modern paradigm of scientific research shows an increased interest in the question of the feasibility of using the terms "physical integrity" and "substantive inactivity" in the normative-legal acts. At the doctrinal level, the scholars came to the conclusion that the use of these terms may be uni fi cial and to respond to the practice of legal theory, to discuss the rationales of scientific research, and to agree with the international norm-making.

Key words: territorial integrity, territorial inviolability, state boundary, national safety.